

UDC 3.071.5:342.26(497.11 Димитровград)"1878/1881"

311.21(497.11 Димитровград)"1878/1881"

Оригинални научни рад

Бојан Петров¹, мастер историчар
Гимназија „Свети Кирило и Методије” (Димитровград)
Србија

ЦАРИБРОД ОД 1878. ДО 1881. ГОДИНЕ: АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНО УРЕЂЕЊЕ И ПРВИ ПОПИСИ СТАНОВНИШТВА КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ И КНЕЖЕВИНЕ БУГАРСКЕ

Апстракт: Данашњу територију општине Димитровград (Цариброд) ослободила је српска војска у Другом српско-турском рату (1877–1878) године. Српска управа је град и његову околину прикључила новоствореном Пиротском округу, све до коначне одлуке Берлинског конгреса, тј. повлачења српске војске и управе након одређивања граничне линије између две кнежевине. У раду ће бити приказан поступак административно-територијалног прикључења Цариброда Кнежевини Србији, а потом Кнежевини Бугарској. Главни фокус биће усмерен ка првом попису становништва овога краја, који је извршила српска држава на простору који се нашао под њеном управом након ослобођења. Потпунији попис Цариброда и околине извршила је Кнежевина Бугарска крајем 1880. године.

Кључне речи: Цариброд, попис становништва, Кнежевина Србија, Кнежевина Бугарска, Пиротски округ, Трнски округ

На територији данашње општине Димитровград (Цариброд)² кроз векове су се смењивале бројне власти (римска, византијска, османска, бугарска, српска). Током 19. века, периода буђења националних свести, национално-ослободилачких покрета и ослобођења од османске власти, Цариброд са околином постаје предмет спора између Кнежевине Србије и новостворене Кнежевине Бугарске (првобитно „Санстефанске Бугарске”). Коначна судбина Цариброда решена је по завршетку Првог светског рата, на мировној конференцији великих сила у Версају (1919–1920) године.

---

¹ *b.petrov-16714@filfak.ni.ac.rs*; Bojan Petrov, Gymnasium “Saint Cyril and Methodius” (Dimitrovgrad), Serbia

² У даљем тексту користиће се стари назив Цариброд, који је био у употреби све до промене имена града 1950. године.

Велика источна криза (1875–1878) започела је устанком у Херцеговини. Кнежевина Србија је у отварању Источног питања видела могућност решавања сопственог питања – тежњи ка ослобођењу и уједињењу. Први српско-турски рат (1876–1877) завршио се поразом Србије. Руска интервенција спасла је српски народ веће катастрофе. Након руске објаве рата Турској 24. априла 1877. Године,³ Кнежевина Србија је и поред преговора са руским царем одуговлачила са уласком у нови рат, нарочито након застоја руске војске под Плевном. Ратну прокламацију српском народу поводом почетка Другог српско-турског рата кнез Милан Обреновић објавио је у Београду 13. децембра 1877. године.⁴ Овај рат био је далеко успешнији од претходног. Српска војска остварила је већину ратних циљева планираних током првог сукоба с Турцима. Након ослобођења Пирота турске власти (28. децембра),⁵ српска Врховна команда упутила је депешу генералу Берлимарковићу следеће садржине: „Одморите добро трупе и снабдите их потребама, јер предстоји кретање. Руси желе да их помогнемо наступањем ка Софији... За сада се постарајте само за осигурање и расветљавање непријатељског размештаја, нарочито ка Цариброду, који је вероватно прва њихова отпорна тачка на том правцу”. У складу са том депешом, трупе Шумадијског и Тимочког корпуса упутиле су, 30. децембра предње одреде у правцу Трна (Гружански батаљон Крагујевачке бригаде I класе и 30 коњаника) без отпора су ушле у ову варошицу 1. јануара 1878. године. Истог дана Комбинована бригада Тимочког корпуса (на челу Ђура Хорватовић), која је наступала софијским путем, заузела је Цариброд и упутила извиђачке делове у Драгомански теснац, док је Рудничка бригада Шумадијског корпуса главнином стигла до села Крупца, на берковачком путу, а предњим извиђачким деловима у рејону села Комштице.⁶

Српске новине су 27. децембра у рубрици „Вести са бојног поља” пренеле извештај Главне команде из Алексинца о кретању војске након победе код Пирота: „После пораза Турака на Будим-делу, Станичанима и Пироту наше трупе биле су у три разна правца управљене за даље операције. Један део ове наше војске имао је да што брже постигне што јачу и бољу свезу са већим масама руске војске. Овај део узео је пут преко Комштице на Гински Теснац, и успео је у задатку који је имао. Други део наше војске заузео је Трн, и одаслао јаче трупе према Радомиру. Трећи део наше војске упутио се правце на Софију, и на овоме путу прешао је Цариброд и Драгоман, и дошао у Сливницу (Халкали), 4 сахата до Софије. У овом магновењу Турци су напустили Софију, услед руских успеха с друге

³ „Манифест цара Александра” и „Циркуларна нота Горчакова”, *Српске новине*, 15. април 1877.

⁴ Зборник закона и уредаба изданих у Књажеству Србији од 5. августа 1877. до 12. јуна 1878. године, књ. 32, Београд 1878, 133–136; „Прокламација”, *Српске новине*, 1. децембар 1877.

⁵ „Вести са бојног поља”, *Српске новине*, 18. децембар 1877; „Вести са бојног поља”, *Српске новине*, 20. децембар 1877; *Друџи српско-турски рајџ 1877/78. и ослобођење крајева југоисточне Србије: историјска грађа*, прир. Б. Лилић, Пирот 1998, 119–120.

⁶ П. Опачић и др., *Бијке и дојеву у српско-турском и црнојорско-турском рајџу 1876–1878. и у српско-бујарском рајџу 1885*, Београд 1998, 309.

стране на софијском путу. Руска војска заузела је потом Софију; а наша војска предузела је ново концентровање, у цељи даљих заједничких операција⁷.

Након успешних ратних операција, српски органи власти укинули су институције Османске царевине, као и затечене аграрно-правне односе. Уместо старог административног система уведена је нова окружна, среска и општинска управа. Српска врховна команда је образовање првих управа у ослобођеним крајевима поверила министру просвете и црквених дела Алимпију Васиљевићу.⁸ Ради лакшег административног уређења и успостављања општинских власти, на предлог министра Васиљевића донети су први закони, који су карактерисали прелазни (привремени) период увођења власти до коначне инкорпорације нових крајева у државно-правни систем Кнежевине Србије. То су била: „Правила за руководство свима чиновницима у заузетим сада српским земљама” од 23. децембра 1877. године⁹ и „Привременог закона о уређењу ослобођених предела” од 3. јануара 1878. године.¹⁰

Првом административном поделом новоослобођених крајева, према Закону о привременом управном поделењу и снабдењу са властима ослобођених предела (14. мај 1878) био је формиран Пиротски округ. Сачињавало га је пет срезова: височки, са средиштем у Царевом броду (Цариброду); брезнички, са средиштем у Брезнику; нишавски, са средиштем у Темској; трнски, са средиштем у Трну и лужнички, са средиштем у Лужници.¹¹

Одлукама Берлинског конгреса Србији је призната државна независност и присаједињен највећи део територије коју је у рату ослободила српска војска. Цариброд, Трн и Брезник припојени су Бугарској. Тиме је била наметнута нова подела територије на округе и срезове. Упркос одлуци Конгреса, српска управа није напустила Трн и Брезник све док „Међународна комисија за разграничење Србије” на терену није одредила нову српско-бугарску границу (8. јун 1879). Након притиска руског царског комесара и софијског губернатора, српски чиновници су напустили Трн 17. јуна 1879. године.¹²

⁷ „Вести са бојног поља”, *Српске новине*, 29. децембар 1877; *Дрући српско-турски рай...*, 120; В. Стојанчевић, „Улога српске војске у ослобођењу Понишавља и суседних крајева у Другом рату Србије са Турском 1877/1878. године”, *Пиројски зборник*, 27–28, Пирот 2002, 10.

⁸ А. Васиљевић, *Моје усјомене*, прир. Р. Љушић, Београд 1990, 183; В. Николић-Стојанчевић, „Управа пиротска 1877/8. године, административна подела, етничке, демографске и социјално-економске прилике”, *Пиројски зборник*, 3, Пирот 1971, 40–41.

⁹ Датуми доношења законских прописа дати су по старом календару.

¹⁰ Зборник закона и уредаба, књ. 32..., 239–241, 250–270; А. Васиљевић, *н. г.*, 184–186, 188; П. Видановић, *Пиројски округ: историја административно-територијалних промена 1878–2007*, Пирот 2020, 16–17, 20–22; „Званични део – Привремени закон о уређењу ослобођених предела”, *Српске новине*, 10. јануар 1878.

¹¹ Зборник закона и уредаба, књ. 32..., 308–315; П. Видановић, *н. г.*, 19.

¹² В. Стојанчевић, *Србија и Бујарска од Санстефанској мира до Берлинској конгреса*, Београд 1986, 148, 217–219, 225–228.

На основу одлука Берлинског конгреса Народна скупштина је 17. децембра 1878. године донела Закон о подели присаједињеног земљишта на округе и срезове. Територија је подељена на четири округа: Нишки, Врањски, Топлички и Пиротски. Пиротски округ, са канцеларијом у Пироту, имао је четири среза: нишавски, височки, белопаланачки и лужички.¹³ На основу чл. 2 Закона од 17. децембра 1878. године донет је пропис 6. фебруара 1879. године којим су одређени простор и границе округа и срезова. Пиротски округ уређен је на следећи начин: срез нишавски, са среском канцеларијом у Пироту; срез височки, среска канцеларија у Великој Лукањи; срез белопаланачки, среска канцеларија у Белој Паланци и срез лужнички, са среском канцеларијом у Лужници, као и списак села која су ушла у састав наведених срезова.¹⁴

Кнежевина Србија је од 1834. године редовно вршила попис становништва на сваких четири до пет година. Последњи попис пре српско-турских ратова био је попис из 1874. године. Нови попис планиран је за 1878. године. Међутим, ратно стање, тешка финансијска ситуација у земљи, недостатак чиновника, недовољан број хартије за штампање образаца, заузетост државне управе око уређења нових крајева утицали су на одлагање пописа. Територијално проширење одлукама Берлинског конгреса изискивало је познавање основних статистичких података о новим територијама. Због тога су државни органи спровели попис у периоду од 22. фебруара – 22. марта 1879. године, али само на простору нова четири округа. Попис целокупне територије Кнежевине Србије извршен је тек 1884. године.¹⁵ Приликом пописа у ослобођеним крајевима употребљавани су исти табаци са рубрикама, усвојени за попис 1874. године. Међутим, док су 1874. године окружне комисије обављале попис, у новим крајевима су то чиниле среске комисије, због заузетости окружних власти канцеларијским послом. Услед недовољно квалификованих пописивача понегде су се јављали недостаци у предвиђеним рубрикама.¹⁶

Српски попис становништва 1879. године на простору тадашњег Пиротског округа од велике је важности за Цариброд и његову околину. Пошто је српска власт задржала своју управу на овом подручју и након одлука Берлинског конгреса (све до средине 1879. године) извршила је и попис становништва које се тада нашло под њеном управом. Детаљан попис становништва Цариброда и околине извршиће Кнежевина Бугарска након успостављања своје управе на овом простору. У даљем тексту приказаћемо како је изгледало администра-

¹³ Зборник закона и уредаба изданих у Књажеству Србији од 1. новембра 1878. до 6. маја 1879. године, књ. 34, Београд 1879, 32–34; „Званични део – Закон о подели присаједињеног земљишта на округе и срезове”, *Српске новине*, 29. децембар 1878.

¹⁴ Зборник закона и уредаба, књ. 34..., 196–208; „Званични део”, *Српске новине*, 15. фебруар 1879.

¹⁵ Љ. Поповић, *Појиси и шемајизам у Пиротском округу од 1879. до 1914. године*, Пирот 2010, 22–23.

¹⁶ *Државопис Србије*, свеска XI, Београд 1882, 2.

тивно-територијално уређење данашње општине Цариброд¹⁷ за време српске управе (1878–1879) и прве статистичке податке:

Срезу нишавском прупадала су следећа села, данас у саставу општине Цариброд: Одоровци¹⁸ (општина Одоровска¹⁹), Гојин Дол (општина Обреновачка), Бањски Дол (општина Суковска), Доброшево²⁰ (општина Суковска), Планиница (општина Суковска), Грапа (општина Суковска); **Срезу лужничком**: Куса Врана (општина Шушковачка), Искровци (општина Звоначка), Одоровци²¹ (општина Звоначка), Дрговиште²² (општина Боровска), Прача (општина Боровска), Скрвеница (општина Боровска), Борово²³ (општина Боровска); **Срезу височком**: Браћевци (општина Рсовачка), Изатовци (општина Изатовачка), Каменица (општина Изатовачка).²⁴

Према попису становништва Кнежевине Србије овако су изгледали статистички подаци села, која су данас саставни део општине Цариброд:²⁵

Место	Кућа	Породица	Мушкараца	Жена	Свега	Удоваца	Плаћа порез
Височки Одоровци	88	88	161	159	320	9	78
Гојин Дол	33	33	155	141	296	7	52
Бањски Дол	21	21	95	93	188	1	32
Поганово	37	37	191	150	341	6	63
Планиница	18	17	65	54	119	2	24
Грапа	17	17	48	48	96	4	21
Куса Врана	31	31	132	141	273	2	52

¹⁷ Данас општину Димитровград поред градског насеља сачињавају 42 села: Бански Дол, Барје, Бачево, Било, Белеш, Бољев Дол, Браћевци, Бребевница, Верзар, Височки Одоровци, Влковија, Врапча, Гојин Дол, Горња Невља, Горњи Криводол, Градиње, Грапа, Гуленовци, Доња Невља, Доњи Криводол, Драговита, Жељуша, Изатовци, Искровци, Каменица, Куса Врана, Лукавица, Мазгош, Мојинци, Паскашија, Петачинци, Петерлаш, Планиница, Поганово, Прача, Пртопинци, Радејна, Сенокос, Скрвеница, Сливница, Смиловци, Трнски Одоровци (видети детаљније у: М. Владимиров, „Димитровград”, у: *Географска енциклопедија насеља Србије*, I, А–Ђ, ур. М. Ђуричић, Београд 2001, 512–522.)

¹⁸ Мисли се на данашње село Височки Одоровци.

¹⁹ Због своје величини Одоровска општина је била самостална.

²⁰ Стари назив села Поганово.

²¹ Мисли се на данашње село Трнски Одоровци.

²² Данас село Драговита.

²³ Село Борово је првобитно било састављено од три махала: Барје, Било и Верзар. Ове махале су током 1952/53. године прерасле у самостална села (види детаљније у: Ц. Иванов, Борово, *Ош кладенеца на забравља*, Димитровград 2019, 109; М. Владимиров, *н. г.*, 513.)

²⁴ *Државопис Србије...*, 18, 20, 22, 24; П. Видановић, *н. г.*, 35–36.

²⁵ *Државопис Србије...*, 18–25; М. Ракић, *Из нове Србије. Ошацина*, књ. 5, св. 17–20, Београд 1880, 599.

Искровци	28	29	123	123	246	8	52
Трнски Одоровци	32	33	151	159	310	3	62
Драговита	26	26	140	132	272	7	49
Прача	15	16	64	58	122	4	26
Скрвеница	23	23	94	85	179	5	39
Борово	81	82	354	343	697	16	134
Браћевци	32	32	105	102	207	5	47
Изатовци	51	51	203	175	378	19	84
Каменица	52	53	197	186	383	10	89

Табела 1. Попис становништа Кнежевине Србије 1879.

Док су велике силе решавале судбину балканских народа на Берлинском конгресу, Мита Ракић је, по наредби генерала Косте Протића (начелника оперативног одељења српске Врховне команде) требао да обиђе нове крајеве, упозна њихову територију, становништво, обичаје, културу, монументалну архитектуру средњег века, писане споменике старе књижевности. Његов службени извештај објављиван је у наставцима као етнографско – историјска студија под називом „Из нове Србије” у часопису *Отаџбина*. Ракић је био један од првих виших државних чиновника који је непосредно по завршетку рата обишао готово читаву територију југоисточне Србије и околних крајева. У току шест месеци (до краја новембра 1878) прокрстарио је најважнијим правцима ослобођених предела.²⁶

Путујући од Пирота ка Софији, Ракић оставља драгоцене податке о Цариброду и његовој околини, задржавајући се на описима њиховог географско-историјско-етнографског амбијента: „После два часа стиже се у Суково, или, боље рећи, пред суковски хан, јер је село Суково удаљено од њега једно по часа на запад, преко реке. Од суковског хана удесно, одваја се на југ насип за Трн, Брезник, Радомир; а испред њега тече и друм пресеца река Јерма, те да се одмах за тим, после једно сто корака, слије у леву страну Нишаве. После један час и по, на утку Лукавице у леву страну Нишаве; а одавде за по часа у Цариброд, велико село, с обе стране реке Нишаве, у једној дољи међу бреговима. Нисам могао сазнати зашто се Цариброд овако зове. Цариброд је столица власти среза висичког, а ту је и ђумрук нас према Софији. Од Цариброда до Драгомана има два часа. Један час има до села која се зове Калотинце, у лево с пута”.²⁷ Враћајући се из Брезника преко Трна за Пирот, Ракић је прошао кроз села Петачинци, Одоровци, преко

²⁶ В. Стојанчевић, „Мита Ракић и његово дело о ослобођеним крајевима Србије 1877–1878. године”, у: *Историјска прошлост крајева југоисточне Србије у периоду српске националне револуције 1804–1878. године*, Ниш 2014, 553-556.

²⁷ М. Ракић, *Из нове Србије. Отаџбина*, књ. 6, св. 21–24, Београд 1881, 107.

Гребен планине у село Драговита, затим Доброшево (Поганово), Власи итд. Посебну пажњу посветио је манастирима Св. Јована Богослова и Св. Богородице у Сукову. За време боравка у селу Драговита пише: „Ово село Драговита није тако србасто као друга села у Знепољу; људи мало другачије говоре; именом својим опомиње на словенско племе Драговићи и на Драговитију, као што се некад звала западна Тракија”²⁸

Међународна комисија за разграничење Србије и Бугарске обавила је свој задатак, али за собом на терену је оставила бројне проблеме. Као главни се јавило питање поделе села између две државе. Било је случајева да се кућа налазила у једној држави, а остатак имања у другој. То нам најбоље показује писмо српског министра унутрашњих дела (Јаков Туцаковић) бугарском Министарском савету од 24. септембра 1879. године. У њему је као проблематично наведено село Сенокос. По одлукама Берлинског конгреса село је припало бугарској држави, а већина земље је остала на српској страни. Са друге стране, село Планиница припало је Србији, а земља је остала у Кнежевини Бугарској. Такође, села Гојин Дол, Одоровци, Петерлаш и Жељуша су одлукама великих сила ушла у састав новостворене бугарске државе, али њихова имања остала су на српској страни.²⁹ Све ово причињавало је проблеме међу Кнежевинама, али су највећи терет сносили сами сељаци, принуђени да свакодневно прелазе границу. Притом су доживљавали често непријатне ситуације с једне или друге стране (немогућност преласка, плаћање, скупљање летине, испаша стоке...).

Након што се српска управа повукла у границе одређене на Берлинском конгресу, управу нам Цариградом и његовом околином преузела је Кнежевина Бугарска. Према Закону о административној подели Кнежевине Бугарске од 25. априла 1880. године, територија је била подељена на округе (окрџия), који су се делили на примарне (првостепене) и секундарне (другостепене). Примарни окрузи су: Софијски, Видински, Трновски, Русенски и Варна; другостепени сви остали. Окрузи су били подељени на околије (околии)³⁰, које су, као и окрузи, биле подељене на примарне и секундарне. Околије су се састојале од општина (общини) – градских и сеоских. Градске општине налазиле су се у главним градовима Кнежевине и седиштима округа и околија, а све остале биле су сеоске. Број околија и њихове границе одредио је Министарски савет на основу броја становника, површине, удаљености општина од среских судова, географских и економских услова.³¹

На основу новог закона о административној подели Кнежевине Бугарске, територија Цариграда и околине ушла је у састав Трнског округа. У даљем тексту приказаћемо како су била распоређена села по формираним општинама:

²⁸ Исто, 420–430.

²⁹ *Главно уйравление на архивийе ѓри Министерския съветѣ*, кн. 35, Българите от западните покрайнини (1878–1975), състав. Е. Бугарчева и Л. Зидарова, София 2005, 14–16.

³⁰ Околије су према административно-територијалној подели одговарале српским срезovima.

³¹ *Главно уйравление на архивийе...*, 17–18.

Околија Трн: општина Борово (село: Борово, Горња Невља, Доња Невља, Прача, Скрвеница)³²; општина Врапча (село: Врапча); општина Одоровци (село: Искровци, Куса Врана, Одоровци); општина Трн (село: Петачинци);

Околија Цариброд: општина Изатовци (села: Бољев Дол, Влковија, Доњи Криводол, Изатовци); општина Калотина (село: Бачево); општина Колиштица (село: Горњи Криводол); општина Поганово (село: Бански Дол, Драговита, Поганово); општина Славиња (село: Браћевци, Каменица, Сенокос); општина Смиловци (село: Гуленовци, Мојинци, Одоровци, Пртопопинци, Смиловци); општина Станинци (село: Бребевница, Мазгош); општина Цариброд (села: Гојин Дол, Градиње, Грапа, Жељуша, Лукавица, Паскашија, Петерлаш, Радејна, Сливница и варош Цариброд).³³

У *Државним новинама*, бр. 55, од 3. маја 1882. године дат је списак општина и села Трнске околије. Тада су у састав општине Борово улазила села: Борово, Скрвеница, Драговита, Поганово, Горња и Доња Невља, Прача и Бански Дол. Исте године у државним новинама (бр. 132, 11. новембар) публикована је заповест, којом се општина Борово из Трнске околије, са селима, прикључује Царибродској околији.³⁴

Из списка општина и села која су улазила у њихов састав, може се увидети да се неколико села из данашње општине Цариброд нису нашла на списку општина и села Трнске и Царибродске околије. Већ је објашњено да су села Барје, Било и Верзар раније биле махале села Борово. Данашње приградско насеље Белеш настало је у периоду 1971–1980. године, а статус самосталног насеља добија 1990, када је као ново насеље издвојено из села Лукавице. Међутим, данас село припада КО Лукавица.³⁵ Село Планиница је после успостављања државне границе, ушло у састав Србије, али су велики део земље, као и штале и колибе, остали у Бугарској. То је натерало неке становнике да пређу у Бугарску и населе се поред својих колиба. Тако је поред старог села Планиница, настало и ново. Старо село људи су назвали Доња или Српска планиница, јер се нашло у саставу Србије, а ново – Горња или Бугарска планиница, јер је настало на територијама које су припале Бугарској. Сада се у администрацији оба села наводе као Планиница, једно је у саставу Пиротске (Доња планиница), а друго Царибродске општине (Горња планиница). Село Горња Планиница се приликом прва два пописа Кнежевине Бугарске (1880, 1887) не појављује као самостално село, већ као махала села Жељуше. Већ од пописа из 1892. године постоји као засебно село (са 29 становника).³⁶

³² У саставу општина наведена су само села која се данас налазе на територији општине Цариброд, поред побројаних улазила су и села која се данас налазе у Републици Бугарској.

³³ *Окончателни резултати од истребоявание на населението на 1-ий январий 1881. година*, София 1890, 130, 132, 134, 136.

³⁴ Ц. Иванов, *Борово...*, 43–44.

³⁵ М. Владимиров, *н. д.*, 513.

³⁶ Ц. Иванов, *Планиница Доња и Горња*, Димитровград 2016, 18–19, 34.

Први попис становништва у Кнежевини Бугарској био је обављен током 1880. године, а резултати пописа су објављени 1. јануара 1881. године, што је означавало почетак демографске статистике. Попис је био регулисан указом (број 716) кнеза Александра Првог Батенберга од 13. децембра 1880. године.³⁷ У наредној табели дат је преглед најзначајнијих статистичких података.³⁸ Попис је врло уредно вођен. У табели се може видети само одступање код села (Врапча, Мазгош, Гојин Дол, Градиње и Цариброд) у погледу укупног броја становника и њиховог распореда по категоријама (нежењени, ожењени и удовци). Међутим, у попису постоји као засебна категорија „напуштени”, која у табели није приказана. Управо из горе поменутих села имамо по једног таквог становника и два за само варош Цариброд.

Место	Кућа	Домаћинства	Мушкарца	Жена	Света	Нежењени	Ожењени	Удовци
Борово	83	85	370	368	738	440	262	35
Горња Невља	11	12	46	42	88	51	30	7
Доња Невља	23	24	128	116	244	125	104	15
Прача	16	15	68	57	125	69	49	7
Скрвеница	23	23	102	91	193	105	77	11
Врапча	64	97	425	434	859	490	321	47
Искровци	28	32	121	130	251	139	101	11
Куса Врана	28	33	144	152	296	168	121	7
Трнски Одоровци	26	34	173	171	344	194	143	7
Петачинци	24	24	97	107	204	112	81	11
Бољев Дол	39	40	125	123	248	136	93	19
Влковија	55	55	215	203	418	216	185	17
Доњи Криводол	33	35	130	132	262	132	111	19
Изатовци	92	51	179	176	355	188	151	16
Бачево	40	42	147	132	279	141	125	13
Горњи Криводол	48	50	203	172	375	202	153	20
Бански Дол	18	22	87	88	165	110	59	6
Драговита	28	29	141	142	283	177	90	16
Поганово	28	43	201	164	365	222	132	11

³⁷ С. Златанова, „Преброяване на населението в България в края на XIX век”, *Списание сѳийскиѳика*, 3, Софиѳа 2018, 1.

³⁸ *Окончѳителни резулѳтѳати оѳѳ преброяване на населението...*, 130–137.

Браћевци	29	30	101	97	198	102	81	15
Каменица	51	57	187	188	375	178	180	17
Сенокос	80	89	308	317	625	311	271	43
Гуленовци	41	43	131	147	278	156	108	14
Мојинци	20	31	98	104	202	104	91	7
Височки Одоровци	88	88	294	298	592	323	240	29
Пртопопинци	35	35	164	125	289	154	127	8
Смиловци	79	84	267	275	542	290	219	33
Бребевница	49	49	164	160	324	167	135	22
Мазгош	44	43	174	187	361	176	161	23
Гојин Дол	35	34	155	144	299	176	106	16
Градиње	74	76	311	296	607	306	272	28
Грапа	11	15	50	54	104	52	44	8
Жељуша	33	48	180	161	341	184	143	14
Лукавица	29	31	183	146	329	182	135	12
Паскашија	4	4	18	12	30	13	17	/
Петерлаш	53	53	196	194	390	209	159	22
Радејна	48	48	168	164	332	185	132	15
Сливница	22	23	82	73	155	87	59	9
Варош Цариброд	157	169	626	448	1074	605	416	51

Табела 2. Попис становништва Кнежевине Бугарске 1880. године

На територији Цариброда и околине пописано становништво припадало је хришћанској православној цркви. Верници католичке и протестантске цркве нису забележени. Осим хришћана (православаца) пописано је неколико припадника исламске и јеврејске вероисповести (табела број 3).³⁹

Место	Муслимани		Јевреји	
	Мушкарци	Жене	Мушкарци	Жене
Доњи Криводол	3	2	1	/
Изатовци	1	3	/	/
Горњи Криводол	6	4	/	/
Сенокос	3	2	/	/
Градиње	9	10	/	/
Цариброд	3	/	9	7

Табела 3. Попис становништва према верској припадности

³⁹ Окончателни резултати и ош преброявање на населениею..., 294, 296.

Попис доноси и податке о местима рођења која су становници наводили
приликом изјашњавања:⁴⁰

Место	Бугарска	Македонија	Србија	Румунија	Русија	Остало
Борово	736	/	2	/	/	/
Горња Невља	87	/	1	/	/	/
Доња Невља	244	/	/	/	/	/
Прача	124	1	/	/	/	/
Скрвеница	192	1	/	/	/	/
Врагча	832	/	27	/	/	/
Искровци	247	1	3	/	/	/
Куса Врана	277	/	19	/	/	/
Трнски Одоровци	344	/	/	/	/	/
Петачинци	203	/	1	/	/	/
Бољев Дол	248	/	/	/	/	/
Влковија	418	/	/	/	/	/
Доњи Криводол	262	/	/	/	/	/
Изатовци	353	/	/	/	/	2
Бачево	279	/	/	/	/	/
Горњи Криводол	369	/	6	/	/	/
Бански Дол	171	/	4	/	/	/
Драговита	283	/	/	/	/	/
Поганово	361	/	1	/	/	/
Браћевци	198	/	/	/	/	/
Каменица	351	3	21	/	/	/
Сенокос	609	2	13	/	1	/
Гуленовци	273	/	5	/	/	/
Мојинци	202	/	/	/	/	/
Височки Одоровци	584	2	6	/	/	/
Пртопопинци	283	/	6	/	/	/
Смиловци	536	2	4	/	/	/
Бребевница	324	/	/	/	/	/
Мазгош	361	/	/	/	/	/

⁴⁰ Исто, 451, 453, 455, 457.

Гојин Дол	276	/	23	/	/	/
Градиње	566	1	39	/	/	1
Грапа	102	/	2	/	/	/
Жељуша	321	1	19	/	/	/
Лукавица	314	1	14	/	/	/
Паскашија	29	/	1	/	/	/
Петерлаш	372	/	18	/	/	/
Радејна	329	/	3	/	/	/
Сливница	152	2	1	/	/	/
Цариброд	875	37	157	1	/	4

Табела 4. Попис становништва према месту рођења

Бугарски попис становништва 1880. године на почетку нам даје преглед основних статистичких података по окрузима, а затим појединачно за сваки округ, околију и општину. Поред података о броју становника (мушкараца, жена, ожењених, нежењених, удоваца), кућа, породица, попис је садржао и податке о верској припадности, матерњем језику и месту рођења. Поред информација о броју становника, у попису су подаци разврстани по узрасту (од тек рођених до стогодишњака). На крају је дат преглед пописаног живља према занимању (земљорадња, сточарство, грађевина, рударство, индустрија, чиновници, образовање, здравство, наука и књижевност...) и болести (слепи, глувонеми, луди, друге душевне болести...).

Према тврђењу Јована Хаџи-Васиљевића, турске власти су 1864. године у Цариброду населиле 28 кућа Черкеза. Настаниле су их иза Цркве Свете Богородице. Ново насеље добило је назив „Черкеска махала”. Становништво Цариброда, у време ослобођења било је хришћанско и муслиманско. Муслимани су били Турци и Черкези. Турака је било седам, черкеских домова четрдесет. Они су побегли у време ослобођења, када је Цариброд, по речима Васиљевића, имао око 150 домова.⁴¹

Од времена ослобођења до првих деценија 20. века у Цариброду је било мало староседелачких породица. Били су то углавном досељеници који су почели да се насељавају од 1878. године. По местима и областима из којих су се доселили, распоред је био следећи: из Пирота 53 породице; среза нишавског 10 породица из 9 села; околије Царибродске 119 породица из 31 села; Бугарске 66 породица из 33 села; Македоније 6 породица из 3 места.⁴² Нишавски срез је приликом миграције дао по једну породицу из села: Присјана, Извора, Доброг Дола, Топлог Дола, Лукање, Великог Јовановца, Сукова и Височке Ржане, а две породи-

⁴¹ Ј. Хаџи Васиљевић, „Цариброд и Босилеград”, *Брајсџиво*, XVIII, Београд 1924, 39.

⁴² Е. Ј. Цветић, „Становништво Цариброда”, у: *Пиротски крај: насеља, њорекло становништва, обичаји*, прир. Б. Челиковић, Београд 2015, 595.

це су биле из Обреновца. Из Царибродске околије (среза) дошло је досељеника из следећих села: по једна породица из : Драговите, Горњег и Доњег Криводола, Мазгоша, Бребевнице, Доње Невље, Петачинца, Борова и Власи; по две породице из: Праче и Банског Дола; три породице из: Смиловца, Паскашије, Сливнице и Влковије; четири породице: Браћеваца, Лукавице и Бољев Дола; пет породица из: Каменице, Славиње, Гојин Дола и Бачева; по шест породица: из Петерлаша и Одороваца; седам породица из Изатоваца; осам породица из Гуленоваца; девет породица из Радејне; једанаест породица из Жељуше, и четрнаест породица из Градиња. Бугарска је дала досељенике из следећих места: по једну породицу из села: Панађуриште, Ново Село, Владисловци, Велико Трново, Липинци, Каленовци, Филиповци, Чепрљинци. Ропот, Празноглавци, Кондофре, Прекрсје, Мирково Смолча, Драговил и варош Софија; по две породице: Годеч, Радомир, Драгоман, Беренда, Брезник, Бранцогово, Сливница и Понор; три породице: Голеш и Калотина; по четири породице: Извор, Рани Лук и Трн; пет породица из Врдловци и осам породица Разбојиште. Из Македоније су дошле по две породице из Прилепа и Крушева. Највише породица (23) доселило се 1879. године.⁴³

Цариброд се може похвалити вековном богатом, али и бурном историјом. Захваљујући географском положају, још од најранијих времена представљао је спону Истока и Запада. Након ослобођења од османске власти, град у наредних неколико деценија постаје јабука раздора између Србије и Бугарске. Цариброд је под српском и бугарском влашћу био срески центар, те се почео развијати у праву модерну варош. Анализа првог модерног пописа становништва пружа могућност бољег сагледавања, правог изгледа ове вароши. Када се упореде број становника првог пописа (када је било 13.536 становника) и последњи попис становништва Републике Србије из 2011. године (у општини Димитровград било је нешто више од десет хиљада становника), подаци су забрињавајући. Демографска катастрофа последњих година наводи на размишљање о судбини малих места.

Литература

- Видановић, Предраг. *Пиротски округ: историја административно-територијалних промена 1878–2007*. Пирот 2020.
- Златанова, Соня. „Преброяване на населението в Бугарија в края на XIX век”. *Списание сџаистџика*, 3, Софија 2018. 1–3.
- Иванов, Цветко. *Борово. Ош кладенеца на забравџа*. Димитровград 2019.
- Иванов, Цветко. *Планиница Доња и Горња*. Димитровград 2016.
- Опачић, Петар, Саво Скоко, Славко Вукчевић и Славица Ратковић-Костић. *Биџке и дојеви у срџско-џурском и црнојорско-џурском рџшу 1876–1878. и у срџско-буџарском рџшу 1885*. Београд 1998.

⁴³ Исто, 595–596.

- Поповић, Љубодраг. *Појиси и шематизам у Пиројском округу од 1879. до 1914. године*. Пирот 2010.
- Стојанчевић-Николић, Видосава. „Управа пиротска 1877/8. године, административна подела, етничке, демографске и социјално-економске прилике”. *Пиројски зборник*, 3, Пирот 1971. 39–55.
- Стојанчевић, Владимир. „Мита Ракић и његово дело о ослобођеним крајевима Србије 1877–1878. године”. У: *Историјска прошлост крајева југоисточне Србије у периоду српске националне револуције 1804–1878. године*. Ниш 2014. 553–564.
- Стојанчевић, Владимир. „Улога српске војске у ослобођењу Понишавља и суседних крајева у Другом рату Србије са Турском 1877/1878. године”. *Пиројски зборник*, 27–28, Пирот 2002. 9–11.
- Стојанчевић, Владимир. *Србија и Бујарска од Санстефанској мира до Берлинској конгреса*. Београд 1986.
- Хаџи-Васиљевић, Јован. „Цариброд и Босилеград”. *Брајство*, XVIII, Београд 1924. 32–46.
- Цветић, Емило. „Становништво Цариброда”. У: *Пиројски крај: насеља, њорекло становништва, обичаји, прир*. Борисав Челиковић. Београд 2015. 595–597.